

analogią z krajów ościennych. Poziom nauki u naszych sąsiadów walnie ułatwia tłumaczenie nieznaczących nawet świadectw źródłowych. Trzeba by badać dzieje liturgii nad Renem i za Renem, w Laonie, w Leodium, w Kolonii, a bliżej w Ratysbonie i w Czechach. Zwłaszcza dla poznania początków liturgii krakowskiej tradycja z Pragi jest najbliższa, a niestety w Polsce zupełnie nieznaną.

Niech ten drobny przyczynek pomoże uświadomić szerokie horyzonty dziejów liturgii i możliwości ich poznania w Polsce.

Tyniec

O. PAWEŁ SZZANIECKI OSB

O. Andrzej Zoń OSB, Tyniec

DROGA W REGULE WSPÓLNOTY

(1QS 9, 18)

Analogiczny problem jak w Dz wokół słowa „droga“ występującego bez dodatkowego określenia, zarysował się w qumrańskiej Regule Wspólnoty. S. V. Casland poświęcił temu problemowi artykuł¹, który dotąd nie znalazł oddźwięku w literaturze biblijnej. Ponieważ S. V. Casland ze słownego podobieństwa użył terminu „droga“ w Dz i 1QS wyciąga wniosek, że między tymi utworami zachodzi zależność, dlatego wypada krytycznie ocenić jego wywody. Nie chodzi o bezpośrednią polemikę z argumentacją S. V. Caslanda, ale o inny sposób dojścia do rozwiązania tego samego problemu. Cała dyskusja dotyczy fragmentu z 1QS, który dla lepszego zrozumienia trzeba przytoczyć w obszerniejszym kontekście, by po zestawieniu opinii dotychczasowych o słowie „droga“ podać inne rozwiązanie. Wtedy dopiero można uchylić wnioski S. V. Caslanda.

TEKST 1QS 9,16—21 I OBJAŚNIENIE.

„Nie należy ganić ani dysputować z mężami zatracenia, ale ukrywać przepisy Prawa przed mężami nieprawości. Należy zachęcać do poznania prawdy i praktykowania sprawiedliwości tych, którzy wybierają DROGĘ, każdego według jego zdolności, w porządku stopni prowadzić w poznanie i tak należy pouczać o prawdziwych i cudownych tajemnicach pomiędzy mężami Wspólnoty, aby każdy doskonale postępował w stosunku do swoich bliźnich we wszystkim, co im jest objawione. Oto chwila przygotowania ścieżki na pustyni, trzeba ich nauczyć wszystkiego, co jest do zrobienia w tym czasie, aby się oddzielili od każdego człowieka, który nie zboczył ze ścieżki wszelkiej przewrotności“².

¹ S. V. Casland, *The Way*. *The Journal of the Biblical Literature* 77 (1958), s. 222—230.

² P. Boccacio et G. Berardi, *Regula Unionis seu Manuale Disciplinae*, Fano 1957.

Przytoczony fragment Reguły Wspólnoty jest pouczeniem członków gminy, jak się mają zachować wobec ludzi przewrotnych, tzn. nie należących do Wspólnoty oraz wobec tych, którzy opuścili środowisko grzeszników. Tu jest punkt kulminacyjny Reguły Wspólnoty. Jej główny zrąb opiera się na proroctwie Iz 40,3: „Głos wołający: przygotujcie na pustyni drogę Jahwie, na stepie wyrównajcie ścieżkę waszemu Bogu“. Autor Reguły to proroctwo z upodobaniem powtarza. Przytoczył je w IQS 8,13.14 i znów do niego powraca w IQS 9,20 choć już nie cytuje dosłownie. Znaczenie więc drogi z IQS 9,18 wiąże się ściśle z cytowaniem Izajasza i w związku z nim należy szukać treści pojęcia tego terminu.

Nie ulega wątpliwości, że qumrańczycy uważali teskt Iz 40,3 za proroctwo zasadnicze dla siebie. Według autora Reguły aby realizować proroctwo Izajasza należy się odłączyć od ludzi przewrotnych i wyjść na pustynię. Jest to dosłownie rozumienie proroctwa, które wyznacza miejsce przygotowania drogi Jahwie — pustynię. Dlatego qumrańczycy obierają miejsce pustynne nad Morzem Martwym zakładając siedzibę Wspólnoty, aby żyć zdala od ludzi złej drogi.

Dalszy ciąg zdania Izajaszowego proroctwa: „przygotujcie drogę Jahwie“ członkowie Wspólnoty pojmują alegorycznie³. Według ich przekonania przygotowanie drogi Jahwie polega na wierności Prawu Mojżeszowemu i Prorokom. Takie przekroczenie sprawiło to, że członkowie gorliwie zajmowali się ich studiowaniem (IQS 6,6—8)⁴.

OPINIE AUTORÓW

Najbardziej interesującym nas słowem z przytoczonego tekstu Reguły Wspólnoty (9,16—21) jest pojęcie „droga“ w w. 9,18. O tym pojęciu pisało już kilku autorów.

J. Carmignac⁵ uważa, że droga w IQS 9,18 służy na oznaczenie Bożych przepisów. Ten sposób określania wierności przez drogę jest właściwością sekty. Ludzie, którzy wybierają drogę są kandydatami do życia we Wspólnotcie. J. Carmignac dodaje, że termin „droga“ w późniejszych czasach służył na oznaczenie jakiegokolwiek sekty żydowskiej i rodzącego się chrześcijaństwa (Dz 9,2; 22,4; 24,22).

J. Carmignac nie precyzuje ściśle swego poglądu na pojęcie drogi w IQS 9,18. Drogę tę pisze dużą literą jakby chodziło o nazwę sekty. W przypisach jednak wyjaśnia, że oznacza wierność boskim przykazaniom.

A. Dupont — Sommer⁶ daje komentarz do drogi w IQS 9,18. Słowo „droga“ pisze dużą literą. Przez wyjaśnienie, że członkami sekty są nie tylko „wybrani“, ale i „wybierający“ A. Dupont - Sommer wskazuje, iż

³ F. Nötscher, *Voies divines et humaines selon la Bible et Qumrân*, *Recherches Bibliques* 4 (1959), s. 140.

⁴ M. Burrows, *Lumières nouvelles sur manuscrits de la mer Morte*, Paris 1959, s. 206.

⁵ J. Carmignac et P. Guilbert, *Les textes de Qumrân*, Paris 1961, s. 65.

⁶ A. Dupont - Sommer, *Les écrits esséniens découverts près de la Mer Morte* Paris 1960², s. 111.

droga to sekta, ponieważ należą do niej ci, którzy wybierają drogę (1QS 9,18). Dodaje jednak określenie, że wybór dotyczy „Drogi dobra”. „Drogi Bożej”. Niewiadomo dlaczego przy obydwu określeniach drogę pisze dużą literą, skoro w dalszym objaśnieniu, jak również w tłumaczeniu tekstu Reguły z użyciem tego terminu pozostaje przy pisaniu drogi małą literą.

Bardzo powściągliwie o znaczeniu pojęcia drogi w 1QS 9,18 wyraża się J. Maier⁷. W tłumaczeniu wyróżnia ten termin przez użycie cudzo-słowa, a w objaśnieniach ogranicza się do stwierdzenia, że jest to droga Wspólnoty, droga święta. Wylicza podobne terminy w Dz (9,2; 19,2,23; 22,4; 24,14). oraz w 1QS (8,13—14; 9,21).

S. V. Casland⁸ w pismach qumrańskich szuka potwierdzenia swojej opinii o drodze w Dz. Uważa, że to pojęcie w Dz jest techniczną nazwą chrześcijańskiego ruchu, lub nazwą chrześcijan, choć zaraz dodaje, iż ani sens tego terminu, ani jego pochodzenie nie jest znane. Dz nie dają przesłanki, która może się stać podstawą do rozwiązania trudności, dlatego dostarczają mu jej pisma qumrańskie (Reguła Wspólnoty). S. V. Casland kończy artykuł stwierdzeniem, że droga w Dz ma związek z pismami qumrańskimi i łączy się z prorocstwem Iz 40,3. W 1QS droga oznacza życie qumrańczyków i nawet samą gminę, a chrześcijaństwo w Dz. Droga jest skróconą formą zwrotu „droga Pańska”. To skrócenie zapożyczili chrześcijanie z Qumran za pośrednictwem Jana Chrzciciela⁹.

Gramatyczne badania dokonane przez S. V. Caslanda nie dają odpowiedzi na postawione pytanie: jaka jest treść pojęcia „droga” w 1QS 9,18. Casland jedynie domaga się, by droga w tym miejscu posiadała rodzajnik określony. W związku z prorocstwem Iz 40,3 w Regule i Ewangeliiach dochodzi do stwierdzenia, że pobożność qumrańczyków jest drogą Pańską. To określenie pobożności qumrańczycy nazwali potem w skróceniu terminem „droga”.

F. Nötscher¹⁰ łączy drogę w Qumran z terminologią Starego Testamentu (Iz 40,3). Do oznaczenia pojęcia „droga” dochodzi przez porównanie takich terminów jak „opuszczenie drogi” i „wybór drogi”. Drogę wybierają pobożni a opuszczają grzesznicy. W taki kontekst wpłata drogę z w. 1QS 9,18. Według F. Nötschera ta droga nie potrzebuje uzupełniającego określenia, bo jest prawdziwą drogą, którą Bóg wyznaczył. Jest to więc droga Boża nazwana w skróceniu drogą.

OCENA ROZWIĄZAŃ

F. Nötscher przy określaniu pojęć drogi wybrał właściwą metodę. Rozpatrywał terminy drogi przez porównanie w różnych tekstach, by w ten sposób wykazać pokrewieństwo pojęć. Tę metodę można zastosować

⁷ J. Maier, *Die Texte vom Toten Meer*, München 1960, t. 2, s. 34.

⁸ S. V. Casland, art. cyt., s. 222.

⁹ S. V. Casland, art. cyt., 229n.

¹⁰ F. Nötscher, dz. cyt., s. 78 n.

do IQS 9,18 i przy jej pomocy poznać znaczenie, jakie w tym tekście droga posiada.

Autor Reguły Wspólnoty w pierwszych ośmiu kolumnach posługuje się około dwadzieścia razy pojęciem „droga“ w liczbie mnogiej. Drogi są określane jako „doskonałe“ (IQS 1,13; 2,2; 4,22), lub Boże (IQS 2,26; 3,9), a oznaczają one właściwie to samo pojęcie. Świadczy o tym albo paralelizm wierszy (IQS 1,12—1,13), albo określenie dróg doskonałych zaimkiem „Jego“ odnoszącym się do Boga (IQS 2,2). Autor Reguły w ten sposób w przenośni wyraża się o Bożych przykazaniach.

W kolumnie trzeciej i czwartej następuje większa częstotliwość terminu „droga“. Pojawiają się nowe i przeciwstawne określenia dróg „światła“ (IQS 3,3,20) i „ciemności“ (IQS 3,21; 4,11). Te określenia pozostają w kontekście nauki o dwóch Duchach. Stąd oznaczenie dróg zaimkiem „ich“ nie zmienia sensu pojęć dróg światła i ciemności (IQS 3,26; 4,2,15), a najlepszym komentarzem do terminu dróg dwóch Duchów jest przeciwstawienie dróg Nieprawości wszystkim drogom Prawdy (IQS 4,17).

Reguła Wspólnoty w kolumnie trzeciej, czwartej i piątej przypomina pisma wczesnochrześcijańskie (Didache, List Barnaby) i można ją nazwać nauką o dwóch drogach: światła i ciemności (IQS 3,20—21), lub walką między dwoma Duchami (IQS 4,15), z których każdy kroczy swoją drogą (IQS 3,18n). W tę walkę człowiek jest włączony. Ma się opowiedzieć po stronie któregoś z Duchów, a w konsekwencji wybrać jego drogę (IQS 3,18—4,1). Wybór jest trudny, bo Duchy walczą w sercu człowieka (IQS 4,23), by go wciągnąć w sferę swych wpływów (IQS 4,15n). Walka będzie trwać tak długo, aż Bóg zniszczy zło (IQS 5,11) i z tą chwilą będzie już jedna droga¹¹.

W kolumnie ósmej, dziewiątej, dziesiątej i jedenastej termin „droga“ występuje już w liczbie pojedynczej i najczęściej ma związek z doskonałością (IQS 8,10. 18. 21; 9,5. 8; 11,2,11). Oznacza on doskonały sposób zachowywania Bożych przykazań. Ponieważ jest tu mowa o człowieku, który żyje we Wspólnocie, dlatego ta doskonałość odnosi się do członka gminy. Kandydat do Wspólnoty zaprawia się w „drodze doskonałości“ (IQS 8,10,18), albo już „kroczy w doskonałości drogi, którą On przepisał“ (IQS 8,21) i to doskonałe zachowanie drogi będzie ofiarą przyjemną Bogu (IQS 9,5). Doskonałość drogi jest dziełem Bożej pomocy (IQS 11,12,11), choć przed Bogiem „żadna droga nie jest doskonała“ (IQS 11,17). Doskonałość łączy się ściśle z „wiecznymi przykazaniami“ (IQS 8,10), z przepisami Wspólnoty (IQS 9,17), z przeciwstawieniem się życiu przewrotnemu (IQS 9,9; 10,211), z Prawem Mojżeszowym (IQS 8,21).

W takim ujęciu słowo „droga“ jest zależne od Bożego Prawa, a treść pojęcia drogi wskazuje, że chodzi o plany Boże, przykazania, Opatrzność Bożą. Od strony ludzkiej drogą będą określone obowiązki człowieka wobec Prawa i przykazań.

¹¹ Ks. L. R. Stachowiak, *Etyka zrzeczenia z Qumran*, w: *Ze współczesnej problematyki biblijnej*, Lublin 1961, s. 120—121.

Na tym tle można oznaczać pojęcie drogi w 1QS 9,18. Autor Reguły Wspólnoty opracował na początku część negatywną nauki mówiąc o walce dwóch anielów i wahanu przy wyborze drogi. Wybór wreszcie zostaje dokonany (1QS 9,18), kandydat decyduje się na zerwanie z ludźmi grzechu (1QS 9,20). Teraz autor Reguły przechodzi do części pozytywnej i mówi o drodze w leczenie pojedynczej.

Nie dziwi w takim kontekście użycie drogi bez uzupełniających określeń, bo każdy Izraelita wie, o jaką drogę chodzi, skoro wybiera ją po walce. W świetle wspomnianej walki droga z 1QS 9,18 może oznaczać zespół praw i przykazań Bożych jako wyraz pragnień Bożego serca, na które człowiek ma odpowiedzieć innym sposobem życia niż wiodą grzesznicy. Autor Reguły po kolumnie ósmej zajmuje się już tylko drogą Jahwy.

Pojęcie drogi Jahwy nie pokrywa się z takim samym terminem w Starym Testamencie. Wprawdzie droga Jahwy z Qumran to Prawo Mojżeszowe i Prorocy (1QS 8,21), ale przestrzegane ze sumienną i drobiazgową wiernością. Ten sposób zachowania przykazań nazywają qumrańczycy doskonałym (1QS 8,10.21; 9,5.8; 11,2.11). Można powiedzieć, że kto decydował się na prowadzenie życia we Wspólnocie, ten wybierał drogę (1QS 9,18), czyli doskonały sposób zachowania przykazań Bożych. Z zachowaniem przykazań łączyły się również przepisy regulujące życie wspólne w gminie (1QS 5,1—7). Autor Reguły określa je krótko stwierdzeniem: „co zostało przepisane” (1QS 8,16).

Doskonały sposób prowadzenia życia we Wspólnocie związany z wyborem drogi (1QS 9,18) jest przeciwstawiony tym ludziom, którzy są przewrotni, lub ludźmi zatrącenia (1QS 9,16). Dobrowolny wybór (1QS 5,1; 6,13) ma za przedmiot to, czego Bóg uczy i co odbiera lęk przed sądem (1QS 9,18) mogą być słowa modlitwy: „wybrałem to, czego On mnie uczy” (1QS 10,12).

Droga Jahwy w rozumieniu tradycyjnym różniła się od drogi Jahwy qumrańczyków. Nie wystarczyło nawrócić się z całego serca i zmienić drogę występku na doskonałą, ale oddzieliwszy się od ludzi przewrotnych należało wstąpić do Wspólnoty¹².

Droga w 1QS 9,18 jest drogą Jahwe, czyli synonimem Bożych przykazań przekazanych za pośrednictwem Mojżesza i Proroków, które łącznie z tajemniczymi przepisami sekty qumrańczycy gorliwie zachowywali (1QS 5,8—9).

Dlatego autor Reguły użył słowa „droga” bez uzupełniających określeń, chociaż chodziło mu w tym wypadku o drogę Jahwe? F. Nöscher przy podobnym terminie w Dokumencie Damasceńskim (1,13) daje wyjaśnienie, że treść pojęcia drogi znali wszyscy, dlatego można było użyć skrótu „droga”. A wyjaśniając drogę bez uzupełniającego określenia w Dokumencie Damasceńskim (1,13) i Regule Wspólnoty (9,18.21) F. Nötscher

¹² Ks. L. R. Stachowiak, art. cyt., s. 117.

pisze, że prawdziwa droga Boża, którą Bóg wyznaczył i którą człowiek powinien iść nie potrzebuje uzupełniającego określenia¹³.

Poza tym termin „droga” w IQS 9,18 występuje w bliskim sąsiedztwie cytowania Iz 40,3, a bezpośrednim sąsiedztwie cytatu swobodnego (IQS 8,13.14; 9,19.20). Wiersz IQS 9,18 i słowo „droga” ma więc ścisły związek treściowy z cytowanym proroctwem, gdzie chodzi o „drogę Jahwe”. Reguła Wspólnoty jest tekstem pozabliżnym. W takich tekstach nie pisano imienia Jahwe. Imię Boże zastępują cztery kropki zamiast czterech spółgłosek JHWH, jak ma dosłowny cytat Iz 40,3 w Regule, albo użycie zaimka dzierżawczego (IQS 8,13). Po tych sposobach określenia drogi następuje IQS 9,18. Tu droga nie ma uzupełniającego określenia, podobnie jak w IQS 9,20, gdzie Iz 40,3 jest cytowany swobodnie.

Jeśli Autor Reguły określił drogę przed IQS 9,18 (IQS 8,13.14) i jeśli swobodny cytat Izajasza mający drogę Jahwe bez dodatkowych określeń powtórzył tuż za IQS 9,18 — można wnioskować, że uważał się za zwolnionego od określenia drogi za każdym razem. Dał do zrozumienia, że chodzi mu o drogę Jahwe, a więc zespół Bożych wymagań skierowanych do człowieka (IQS 8,15—16).

Z powyższych wywodów wynika, że droga w IQS 9,18 choć nie ma uzupełniających określeń, to jednak oznacza Boże przykazania przestrzegane w Qumran bardzo pilnie oraz przepisy samej sekty. Takie twierdzenie nie zgadza się z opinią S. V. Caslanda, który w pojęciu „droga” chce widzieć Wspólnotę, a w Janie Chrzcicielu pośrednika przenoszącego to pojęcie do Dz poprzez swoich uczniów. Podstawę do takiego przypuszczenia daje fakt, że autor Reguły zajmuje się drogą z Iz 40,3, które to proroctwo jest również zasadniczą ideą dla Jana Chrzciciela. Wobec tego S. V. Casland posłannictwo Jana wiąże z działalnością Qumran. Czy słusznie?

JAN CHRZCICIEL A DROGA W DZ I IQS

Proroctwo Iz 40,3 stanowi podstawę doktrynalną qumrańczyków (IQS 8,14; 9,20). Tekst proroctwa cytują również wszyscy Ewangelisti (Mt 3,3; Mk 2,4; Łk 3,3; J 11,23). Widocznie Izajaszowe proroctwo miało specjalną wartość w pierwotnej katechezie chrześcijan. W cytatach Ewangelistów proroctwo odnosi się do Jana Chrzciciela. Według relacji Ewangelistów on jest przekonany o swoim posłannictwie, wypełnia proroctwo Izajasza, na pustyni przygotowuje drogę Pańską. To osobiste przekonanie o posłannictwie jest zaakcentowane w Ewangelii św. Jana: „Jam głos wołającego: na pustyni przygotujcie drogę Pańską” (1,23). Synoptycy raczej stwierdzają, że do Jana Chrzciciela odnosi się proroctwo Izajasza (Mt 3,3; Mk 2,4; Łk 3,3).

Inny charakter przybiera cytat Izajasza w interpretacji autora Reguły. U niego nie jeden człowiek, ale cała grupa wybranych ludzi przygotowuje drogę Pańską. Do tego sposobu interpretacji jest dostosowany cytat Iza-

¹³ F. Nötscher, *Gotteswege und Menschenwege in der Bibel und in Qumran*, Bonn 1958, s. 78. 87. 88.

jasza: „Na pustyni przygotujcie drogę“ (1QS 8,14). Autor Reguły opuszcza poprzedzające słowa prorocza: „głos wołającego“ zmieniając przez to jego sens.

Między Janem Chrzcicielem a Qumran zachodzi podobieństwo w pojmowaniu proroctwa Izajasza. Pod wpływem tego proroctwa następuje oddalenie na pustynię, by tam przygotować drogę, wyznawać grzechy (1QS 1,24—26; Mt 6,6). Takie podobieństwo nasuwa przypuszczenie, że Jan w interpretowaniu proroctwa był zależny od ideologii Qumran. Zależność taka mogła się dokonać najłatwiej dzięki osobistym kontaktom. Można przytaczać szereg podobieństw między działalnością Jana Chrzciciela a Qumran. Pojawily się nawet na ten temat w literaturze biblijnej śmiałe wypowiedzi. I tak np. W. H. Brownlee¹⁴ twierdzi, że Jan Chrzciciel jako mały chłopiec został wychowany w Qumran, a po śmierci Zachariasza i Elżbiety adoptowany przez qumrańczyków. G. L. Harding, jak relacjonuje ks. bp H. Strąkowski, objaśniając fotografię z ruin w Khirbet Qumran dał słowa: „Jan Chrzciciel z pewnością był esseńczykiem i musiał studiować i pracować w tym domu“¹⁵.

J. Schmitt¹⁶ i J. Daniélou¹⁷ przytaczają podobieństwa między Janem Chrzcicielem a Qumran. Qumrańczycy np. żądali od członków kapłańskiej doskonałości (1QS 8,4—10). Tym wymaganiom Jan odpowiadał. Był bowiem synem Zachariasza z klasy Abdiasza i Elżbiety z córek Aaronowych (Łk 1,5). Wychowanie w rodzinie nastawiło go na oczekiwanie Mesjasza. Na jego spotkanie wyszedł na pustynię, by zgodnie z proroctwem Iz 40,3 przygotować drogę Panu (J. 1,23). Na pustynię odeszli także qumrańczycy. Przygotowali się na przyjście czasów mesjańskich przez studium Prawa i Proroków, przez modlitwę oraz pokutę (1QS 8,13—15). Stosowali obmycia rytualne i głosili oczyszczenie w okresie eschatologicznym (1QS 4,20—22).

Jan Chrzciciel też stosował chrzest pokuty na odpuszczenie grzechów (Mk 1,4; Łk 3,3) i mówił o chrzcie eschatologicznym (Mt 3,11; Łk 3,16). Tak Jan, jak i qumrańczycy ogłaszali groźbę kary (Mt 3,7.9.12 — 1QS 8,5n; 9,5n), i że warunkiem odpuszczenia grzechów jest ich wyznanie i pokuta (Mt 3,6.8; Łk 3,8 — 1QS 1,21; 2,1).

Wychowanie w Qumran Jana Chrzciciela, czy kontakty z qumrańczykami zakłada kilku autorów: M. Burrows, O. Cullmann, J. Daniélou. Sądzą oni, że Jan znał Qumran, może odwiedzał monaster, sympatyzował z pewnymi ideami, które głosili qumrańczycy. Ale nawet kontakty nie świadczą o tym, że Jan był całkowicie zależny od ideologii Qumran¹⁸.

¹⁴ W. H. Brownlee, *John the Baptist in the New Light of Ancient Scrolls*, „Interpretation“, 9 (1955), s. 71—90.

¹⁵ Ks. bp H. Strąkowski, *Manuskrypty z Qumran a chrześcijaństwo*, w: *Studia Biblijne*, Lublin 1959, s. 111.

¹⁶ J. Schmitt, *Les Ecrits du Nouveau Testament et les textes de Qumran*, „Revue des Sciences Religieuses“ 29 (1955) 381—401; 30 (1956) 55—74.

¹⁷ J. Daniélou, *Les Manuscrits de la Mer Morte et les origines du christianisme*, Paris 1957, 15—24.

¹⁸ M. Burrows, *Lumières nouvelles sur les manuscrits de la mer Morte*, Paris 1959, s. 81.

Trudno zaprzeczyć przypuszczeniom, że Jan Chrzciciel zetknął się z Qumran. Już sam fakt pobytu na pustyni skłania do tego, że Jan stykał się bezpośrednio ze społecznością Qumran, znał jej członków, idee, zwłaszcza interpretację prorocstwa Iz 40,3¹⁹. Od dompiemanego miejsca gdzie Jan głosił naukę i chrzczył w Jordanie do Qumran było zaledwie siedemnaście kilometrów. Ale niezależności Jana bronią różnice zachodzące w trybie życia, ubiorze, praktyce chrztu, stosunek do świątyni i kapłanów²⁰.

Chrzest, którego Jan udzielał był dokonywany jednokrotnie, każdy mógł go przyjąć. Obmycia qumrańskie zaś były powtarzane, zainteresowani obmywali się sami i należało się po obmyciu odosobnić od grzeszników, aby się nie zbrudzić ponownie (IQS 3,4—5). Pokutę qumrańczycy odprawiali za niewierność narodu i przeklinali bezbożnych (IQS 2,4—18). Jan w nauce o pokucie jest wierny Izjaszowi (Iz 6,10; 10,21; 33,15) i Jeremiaszowi (Jer 4,1; 26,3; 31,31; 36,3), a qumrańska pokuta opiera się na apokryfach (Ps 51, Jub Ps Sal)²¹.

Jan Chrzciciel wzywa wszystkich (Mk 1,5), nie wyklucza nawet faryzeuszów (Mt 3,7), zaś autor Reguły dzieli ludzi na zbawionych i potępionych (IQS 5,5), choć i Jan i qumrańczycy chcą realizować to samo prociwo Iz 40,3.

Nie ulega wątpliwości, że tak ważny dla Qumran tekst prorocstwa Iz 40,3 znany z lektury Biblii oraz Reguły Wspólnoty był często przez członków gminy powtarzany w dysputach i naukach. Łącznie z tekstami powtarzał się termin „droga“. Jeśli autor Reguły posłużył się pojęciem drogi bez uzupełniającego określenia (9,18) to i członkowie Wspólnoty czytając Regułę musieli się tym słowem posługiwać, a wyrażenie „droga Jahwe“ traciło rzeczownikowe określenie z szacunku dla Bożego imienia (IQS 8,14). I ten sposób pozbawiony uzupełniającego określenia termin „droga“ wchodził w użycie potocznej mowy.

Skoro założymy, że Jan Chrzciciel stykał się z qumrańczykami, którzy utrzymywali jakiś kontakt z ludźmi Palestyny²², można postawić hipotezę, że skrócony sposób używania drogi znał z rozmów przeprowadzonych w Qumran. Jest to tym bardziej uzasadnione, że termin „droga“ wiązał się z prorocstwem Iz 40,3 i był podstawą dla celu i sposobu życia mnichów pustyni i działalności Jana Chrzciciela.

Przejęcie słowa „droga“ od Jana do gmin chrześcijańskich nie byłoby trudne. Mogliby je przenieść uczniowie Jana, którzy stawali się wyznawcami Chrystusa. Nawet wskazuje się na żyda imieniem Apollos (Dz 18,24—26), że on będąc uczniem Jana znał „drogę Pańską“ (Dz 18,25), ale dzięki Pryscylii i Akwili „dokładniej poznał drogę Bożą“ (Dz 18,28)²³.

¹⁹ Ks. J. Stępień, *Problem „Joannitów“ w świetle dokumentów z Qumran*, Ruch Bibl. i Liturg. 6 (1957) 459 n.

²⁰ Ks. F. Gryglewicz, *Listy Katolickie*, Poznań 1959, s. 467.

²¹ Ks. bp H. Strąkowski, art. cyt. s. 113.

²² Ks. L. R. Stachowiak, art. cyt. s. 130.

²³ S. V. Casland, art. cyt. s. 229 n.

Należy to rozumieć, że Apollos znał przygotowanie drogi Jahwe (Iz 40,3) w taki sposób, w jaki je pojmowano na początkowym etapie działalności Jana, co wobec wydarzeń związanych z Mesjaszem — Chrystusem było już anachronizmem.

Termin „droga” bez uzupełniających określeń używany w Qumran i możliwe, że w środowisku Jana Chrzciciela, mógł jednak równie dobrze mieć oparcie w potocznej mowie żydów, a potem chrześcijan.

Wszystkie te przypuszczenia za kontaktami i wpływami Qumran na Jana Chrzciciela pozostają w ramach prawdopodobnych hipotez.

WNIOSKI

Wskazywanie na podobieństwa między Janem Chrzcicielem a Qumran nie rozwiązuje w omawianym zagadnieniu zasadniczego problemu: nie wykazuje zależności drogi z Dz 9,2 od drogi z 1QS 9,18. S. V. Casland nie sprecyzował terminów, między którymi tę zależność widzi. Brak sprecyzowania pojęć dalsze dowodzenie podważa u podstaw. Wprawdzie trzeba się zgodzić z tym, że droga Jahwe jest podłożem dla drogi bez uzupełniających określeń w 1 QS 9, 18 i Dz 9, 2, ale nie ma powodów, by drogę Jahwe łączyć tylko z prorocstwem Iz 40, 3, skoro jest ona częstym słowem w Starym Testamencie. A S. V. Casland na tym powiązaniu drogi Jahwe w Iz 40, 3 z drogą w 1QS 9, 18 i Dz 9, 2 buduje swoje dowodzenie o zależności omawianych pojęć.

Dowodzenie S. V. Caslanda napotyka na dwie trudności: nie może on udowodnić, że droga w Dz 9, 2 ma ścisły związek genetyczny z prorocstwem Iz 40, 3, oraz nie może udowodnić, że Jan Chrzciciel przez swoich uczniów rozpowszechnił w gminach chrześcijańskich skrótowy sposób używania metafory „droga”. Tekst Dz przemawia na niekorzyść twierdzenia S. V. Caslanda, ponieważ uczeń Jana Chrzciciela Apollos znał „drogę Pańską” (Dz 18, 25), a więc nie ma skrótowego sposobu używania metafory.

W obydwu wypadkach opinie S. V. Caslanda są hipotezami bez udokumentowania. Pomiął ważny materiał badawczy jakim jest najbliższy kontekst utworu, w którym tkwi metafora „droga”. Liczne, choć pozorne podobieństwa między Qumran a chrześcijaństwem przesłoniły mu inne możliwości rozwiązań. Opierając się na słownym podobieństwie słowa „droga” z Dz 9, 2 i qumrańskiej 1QS 9, 18 przyjął jako pewnik, że słowo to w obydwu utworach ma ten sam sens.

Poza tym jeśli autor Reguły używał słowa „droga” bez uzupełniających określeń (1QS 9, 18) i nie zrobił przy tym wyjaśnienia, to zakładał, że go inni rozumieją, albo na podstawie kontekstu, albo znanej terminologii. W takim razie można wnioskować, że pojęcie drogi bez uzupełniającego określenia było używane w mowie potocznej, a może bardziej religijnej Izraelitów. Dlatego Autor Dz nie musiał się uciekać do terminologii Qumran, której używanie mieli rozpowszechniać uczniowie Jana Chrzciciela w chrześcijańskich gminach. Zasluga Qumran może być

to, że podtrzymywali w religijnych dysputach temat drogi Jahwe skracanej na „drogę“ bez uzupełniających określeń.

Wspólne środowisko, zwyczaje religijne i zależność od Starego Testamentu w sposób dostateczny tłumaczy podobieństwa literackie i słownictwa, jakie zachodzi między Dz a 1QS. Nie ma więc potrzeby uciekać się do bezpośredniej zależności²⁴.

Tyniec

O. ANDRZEJ ZOŃ OSB

Ks. Leonard Skwarczewski, Kraków

ZNALEZISKA ARCHEOLOGICZNE W QUMRAM W PROBLEMATYCE BADAŃ NAD KULTEM OFIARNICZYM U SADOKITÓW

1. III, IV i V kampanie archeologiczne na terenie ruin Khirbet Qumran.

W kampaniach archeologicznych, przeprowadzonych w latach od 1954 do 1956 r. na terenie ruin Khirbet Qumran, dawnego osiedla Sadokitów, tj. III, IV i V¹ — pod kierownictwem O. R. de Vaux, rektora L'Ecole Archéologique Française i G. L. Hardinga, dyrektora Departamentu Starożytności w Jordanii² — natrafiono na przestrzeni wolnej między zabudowaniami, oraz wokoło nich, na skupiska kości zwierzęcych. Nagromadzone one były pomiędzy skorupami dzbanów glinianych i kociołków. Niektóre znajdowały się w naczyniach całych zamkniętych, lub nakrytych. Na ogół znajdowano je zagrzebane płytko w ziemi, a nieraz w ogóle na powierzchni.

Na podstawie badań archeologicznych terenu, nawarstwień osadowych, wyrobów garncarskich i naczyń służących do przechowania kości, w ogóle całej wydobytej ceramiki i odnalezionych monet, czyli tzw. „kontekstu archeologicznego“ — można bliżej wskazać i określić czas, w którym zostały nagromadzone. O. R. de Vaux, przyjmując trzy periody historyczne dla Qumran³, największą liczbę pozostawionych kości widzi w I-szym okresie dziejów sekty, tj. od II do I w. przed Chr.⁴. Potwierdzają to wyroby ceramiczne, związane z relikami kostnymi, tak

²⁴ Ks. bp. H. Strąkowski, art. cyt., s. 125.

¹ III — od 13 lutego do 14 kwietnia 1954, IV-ta w roku następnym t. j. 1955 od 2 lutego do 6 kwietnia, V-ta zaś od 18 lutego do 28 marca 1956.

² W ekspedycjach uczestniczyli również przedstawiciele Muzeum Archeologicznego Palestyńskiego.

³ Pierwszy — umieszcza na okres panowania Jana Hirkana (135—104) do trzęsienia ziemi w 31 r. przed Chr. Drugi obejmuje czasy restauracji za Archelausa (4 przed — 6 po Chr.) do zburzenia osiedla w 68 r. po Chr. Trzeci — to okupacja wojskowa rzymska aż do końca I w. po Chr.

⁴ Por. *Revue Bibl.* 1956, 549-550, 556-557, 562.